

УДК 343.985

Н. В. Павлюк, кандидат юридичних наук, асистент кафедри криміналістики Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», молодший науковий співробітник лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» Інституту вивчення проблем злочинності НАПрН України, м. Харків

ЗАЛУЧЕННЯ СПЕЦІАЛІСТА У ДОПИТІ НЕПОВНОЛІТНІХ — НАПРЯМОК ОПТИМІЗАЦІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Стаття присвячена розгляду проблеми оптимізації підготовки та проведення допиту неповнолітніх, в якій висвітлюється питання щодо порядку запрошення педагога та підкреслюється важливість залучення спеціаліста-психолога під час проведення даної слідчої дії.

Ключові слова: диференційований підхід, допит, кримінально-процесуальна регламентація, неповнолітні, педагог, психолог, показання.

Неповнолітні є самою незахищеною категорією соціальних суб'єктів, вони потребують особливої уваги та турботи з боку суспільства і держави в процесі реалізації їх прав і свобод. У зв'язку з цим особливого значення набувають питання забезпечення прав неповнолітніх, які стали учасниками кримінального судочинства.

Важливим елементом підготовки до допиту неповнолітніх є вирішення питання про те, хто з указаних у законі осіб братиме участь під час допиту¹. Вирішуючи таке питання, слідчий повинен урахувувати, що допит малолітньої, або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності — лікаря (ч. 1 ст. 226 КПК України). Педагог чи психолог, законний представник, лікар можуть бути присутні під час допиту неповнолітнього у разі, коли він не досяг

¹ Порубов Н. И. Семинары по криминалистике : [учеб.-метод. пособие] / Н. И. Порубов, А. А. Закатов. – Минск : Выш. шк., 1984. – С. 177.

шістнадцятирічного віку або якщо його визнано розумово відсталим (ч. 1 ст. 491).

Присутність педагога або близьких родичів неповнолітнього чи інших законних представників під час допиту має підвищувати його результативність. У зв'язку з цим велике значення має правильне визначення конкретних осіб, присутність яких може бути корисною¹. Кримінально-процесуальний закон чітко не регламентує права й обов'язки педагога. Він виступає в даному випадку як спеціаліст. Педагог, який запрошується для участі у допиті, повинен займатися вихованням і навчанням неповнолітніх такого ж віку, що і допитуваний. Завдання педагога — допомогти слідчому встановити психологічний контакт, виробити правильну тактику проведення допиту, сформулювати запитання з урахуванням дитячої психіки². Використовуючи свої спеціальні знання в області педагогіки і дитячої психології, педагог має допомогти слідчому розташувати до себе допитуваного, краще зрозуміти індивідуально-вікові особливості і пристосувати їх до умов допиту із тим, аби якнайповніше з'ясувати всі обставини скоєного злочину³. Як зазначає Д. М. Лосев, посилаючись на результати вивчення слідчої практики, слідчі неправильно розуміють роль педагога в допиті неповнолітніх. Так, у деяких випадках обов'язки педагога, який бере участь у допиті, обмежуються тим, щоб він засвідчив своїм підписом у протоколі правильність фіксації показань допитуваного (11,2 % від загального числа слідчих-респондентів). Крім того, факт присутності педагога під час допиту є, на думку деяких слідчих, засобом психологічного впливу на неповнолітнього⁴. За даними І. А. Макаренка, 56 % слідчих залучають педагога для засвідчення правильності

¹ Васильев А. Н. Тактика допроса при расследовании преступлений / А. Н. Васильев, Л. М. Карнеева. — М. : Юрид. лит., 1970. — С. 178.

² Досудове розслідування кримінальних справ : [навч.-практ. посіб. / Ю. М. Грошевий, В. В. Вапнярчук, О. В. Капліна, О. Г. Шило] ; за заг. ред. Ю. М. Грошевого. — Х. : ФІНН, 2009. — С. 68–69.

³ Шимановский В. В. Процессуальные особенности расследования преступлений несовершеннолетних : [учеб. пособие / В. В. Шимановский] ; под ред. А. А. Любавина. — Волгоград : Высш. следств. шк. МВД СССР, 1980. — С. 37.

⁴ Лосев Д. М. Тактика допроса несовершеннолетних обвиняемых и подозреваемых : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Д. М. Лосев. — М., 1982. — С. 10.

фіксації показань неповнолітнього, а також для того, щоб допитуваний у подальшому не змінив своїх показань. І тільки 44 % слідчих запрошують педагога для виконання ним безпосередніх функцій — надання допомоги слідчому в подоланні замкнутості неповнолітнього допитуваного і встановленні з ним психологічного контакту¹. С. В. Тетюєв також наводить приклад неправильного розуміння слідчими функцій педагога. За даними автора, 39 % слідчих вважають, що закон передбачає участь педагога (психолога) в допиті неповнолітнього для того, щоб засвідчити своїм підписом показання допитуваного, 32,6 % — щоб стежити за законністю дій слідчого щодо неповнолітнього². Наведені приклади свідчать про те, що не всі слідчі мають уявлення про суть залучення педагога до допиту за участю неповнолітніх осіб, що призводить до невиконання педагогом покладених на нього законом функцій. Його участь у допиті неповнолітнього стає формальною.

У законі не сказано, хто може бути запрошений як педагог. Тобто участь будь-якого фахівця із дипломом педагога під час допиту неповнолітнього вважатиметься законною. З іншого боку, яка користь від участі в допиті незнайомого для неповнолітнього педагога? На практиці, якщо неповнолітній навчається в учбовому закладі, то педагог запрошується звідти і, як правило, це педагог, який знає неповнолітнього. В інших випадках, коли неповнолітній не навчається, доцільно запросити його колишнього педагога. У виняткових ситуаціях, коли неможливо виконати цю умову, запрошується інший педагог³. Відсутність відповідної кримінально-процесуальної регламентації участі педагога в допиті неповнолітнього створює серйозні труднощі для залучення цих осіб до провадження слідчої дії за участю неповнолітнього, а звідси і слабка криміналістична забезпеченість таких слідчих дій. Слідчий і дізнавач просто

¹ Макаренко И. А. Тактика допроса несовершеннолетнего обвиняемого : [монография] / И. А. Макаренко. — Уфа : Башкир. гос. ун-т, 2001. — С. 67.

² Тетюев С. В. Использование педагогических и психологических знаний в производстве по уголовным делам с участием несовершеннолетних : [монография / С. В. Тетюев] ; под ред. А. В. Кудрявцевой. — М. : Юрлитинформ, 2009. — С. 252.

³ Багаутдинов Ф. Ювенальная юстиция начинается с предварительного следствия / Ф. Багаутдинов // Рос. юстиция. — 2002. — № 9. — С. 43.

не мають можливості обирати педагога, тому бере участь у слідчій дії той, хто погодився або з ким є особистий контакт¹. Із проанкетованих нами слідчих МВС України 43 % відчують складнощі під час проведення допиту неповнолітніх; 15 % з них пов'язують ці складнощі із запрошенням третіх осіб, до яких належить і педагог. Саме підхід до запрошення педагога для участі в допиті неповнолітнього є дуже важливою стороною забезпечення прав і законних інтересів неповнолітньої особи. Перш за все він повинен бути диференційованим. Допит неповнолітніх дошкільного віку доцільно проводити за участю педагога, що працює в дошкільній виховній установі, або викладача початкових класів, а допит неповнолітніх молодшого шкільного, підліткового і старшого шкільного віку — за участю педагогів, що викладають у відповідних класах. Слід урахувати, що між неповнолітнім допитуваним і викладачами усього закладу, де він навчався або навчається, можуть скластися неприємні стосунки, тоді участь будь-кого з них в допиті може призвести до ускладнень під час установлення психологічного контакту з допитуваним. Крім того, важливим моментом є врахування статі педагога, який бере участь у допиті, особливо якщо йдеться про справи, пов'язані зі статевими злочинами². Деякі автори, наприклад Н. І. Гуковська, із сумнівом ставляться до ролі педагога як помічника під час допиту неповнолітнього. Автор звертає увагу на той факт, що педагоги в основному мають справу з неповнолітніми, які не є правопорушниками, і майже не зустрічаються з подібними психологічними особливостями. Крім того, присутність сторонніх осіб на допиті зазвичай заважає створенню атмосфери довіри, заважає допитуваному. У той же час дослідниця високо оцінює значущість педагога як свідка. Педагог, що знає неповнолітнього, може дати надзвичайно важливу інформацію про його особу³. Проте ми

¹ Федотов И. С. Особенности проведения допроса малолетнего потерпевшего от насильственного преступления / И. С. Федотов // *Несовершеннолетние: социально-правовые проблемы теории и практики* : науч. ст. и материалы Всерос. круглого стола, провед. на базе юрид. клиники Воронеж. ин-та МВД России. – Воронеж : Воронеж. ин-т МВД России, 2007. – Вып. 3. – С. 139.

² *Руководство для следователей* / [под ред. Н. А. Селиванова, В. А. Снеткова]. – М. : ИНФРА-М, 1997. – IV. – С. 326.

³ Гуковская Н. И. Участие третьих лиц в допросе несовершеннолетнего обвиняемого (в порядке обсуждения) / Н. И. Гуковская // *Вопросы борьбы с преступностью*. – М. : Юрид. лит., 1974. – Вып. 21. – С. 110–111.

не вважаємо цю точку зору правильною, оскільки, згідно з даними проведеного нами опитування слідчих органів МВС України, не всі вони можуть проводити допит неповнолітніх з урахуванням їх вікових особливостей. Це питання викликає певні труднощі у 27 % респондентів, а 16 % слідчих узагалі не враховують вікову періодизацію неповнолітніх у своїй практичній роботі і, як наслідок, — ігнорують диференційований підхід у виборі криміналістичних рекомендацій щодо груп неповнолітніх. Серед опитаних 14 % стикаються з проблемою в обранні тактичних прийомів допиту неповнолітніх, а 17 % — в обранні засобів здійснення впливу на неповнолітню особу. Результати досліджень, проведених О. Х. Галимовим, показують, що кожен четвертий з опитаних ним слідчих не володіє знаннями з психології, зокрема дитячої¹. У той же час анкетування, проведене С. В. Тетюєвим, показало, що 66,3 % дізнавачів і слідчих вважають необхідною допомогу педагога (психолога) і позитивно ставляться до нього як до учасника допиту неповнолітнього². На наш погляд, найбільш корисною буде участь педагога, котрий знайомий із неповнолітнім і, використовуючи свої знання про особливості особи допитуваного, дійсно може надати значну допомогу слідчому під час установаження психологічного контакту. Важливо, щоб під час вирішення цього питання слідчий не ігнорував думку неповнолітнього. Зазначений висновок підтверджується результатами дослідження І. А. Макаренка, котра зазначає, що зі 100 опитаних неповнолітніх засуджених 63 з них, відповідаючи на запитання: «Якого педагога вони бажали побачити на допиті, якщо слідчий прийняв би рішення його запросити?», відповіли, що знайомого³. У зв'язку з цим пропонуємо внести зміни до статей 226; 491 КПК КПК України, де передбачити право неповнолітнього допитуваного висловлювати свою думку під час вирішення питання щодо участі

¹ Галимов О. Х. Малолетние лица в уголовном судопроизводстве / О. Х. Галимов. – СПб. : Питер, 2001. – С. 136.

² Тетюев С. В. Использование педагогических и психологических знаний в производстве по уголовным делам с участием несовершеннолетних : [монография / С. В. Тетюев] ; под ред. А. В. Кудрявцевой. – М. : Юрлитинформ, 2009. – С. 253.

³ Макаренко И. А. Личность несовершеннолетнего обвиняемого как объект криминалистического исследования : [монография] / И. А. Макаренко. – М. : Юрлитинформ, 2006. – С. 235.

у допиті конкретної особи педагога. Частину 1 ст. 226 КПК України викласти у такій редакції: «Допит малолітньої або неповнолітньої особи проводить у присутності законного представника, педагога або психолога. До початку допиту слідчий з'ясовує думку малолітнього або неповнолітнього стосовно особи педагога, у присутності якого проводиться його допит». Частину 1 ст. 491 КПК України викласти у наступній редакції: «Якщо неповнолітній не досяг шістнадцятирічного віку або якщо неповнолітнього визнано розумово відсталим, на його допиті за рішенням слідчого, прокурора, слудчого судді, суду або за клопотанням захисника забезпечується участь законного представника, педагога чи психолога. До початку допиту слідчий з'ясовує думку неповнолітнього стосовно особи педагога, у присутності якого проводитиметься його допит».

Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає участь лікаря під час проведення допиту неповнолітніх, якщо це викликано певною необхідністю (ч. 1 ст. 226; ч. 1 ст. 491 КПК України)¹. Але незрозумілими є обставини, які можуть потребувати участі в допиті лікаря. Виникає безліч запитань: яку спеціалізацію повинен мати лікар (терапевт, невропатолог, хірург тощо), яка його роль, що він повинен робити під час допиту?². За даними, які були одержані нами в ході вивчення протоколів допиту неповнолітніх, у жодному випадку лікарі до участі в допитах неповнолітніх не були запрошені. Залучення педагога і лікаря в кримінальному судочинстві за участю неповнолітніх обумовлене вирішенням ними психологічних завдань, які в процесі повинен вирішувати перш за все психолог. Спеціаліст-психолог може надати допомогу слідчому під час установаження психологічного контакту з конкретним підозрюваним, обвинуваченим, свідком чи потерпілим, у застосуванні психологіч-

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: прийнятий Верховною Радою України Законом № 4651-VI від 13.04.2012 р. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» № 4652-VI від 13.04.2012 р. – Х. : Право, 2012. – С. 125.

² Гуковская Н. И. Участие третьих лиц в допросе несовершеннолетнего обвиняемого (в порядке обсуждения) // Вопросы борьбы с преступностью. – М. : Юрид. лит., 1974. – Вып. 21. – С. 111–112.

них засобів впливу на особу допитуваного, у встановленні окремих якостей і психологічних особливостей неповнолітнього допитуваного (наприклад, особливостей сприйняття, пам'яті, мислення, емоцій, темпераменту тощо)¹. При підготовці до допиту психолог може запропонувати також експрес-психодіагностику допитуваного, використовуючи можливості тестів². Отже, залучення спеціаліста-психолога під час допиту неповнолітніх дозволить компенсувати відсутність лікаря.

Ми вважаємо, що без використання спеціальних знань у галузі психології неможливо якісно та ефективно підготуватися до допиту неповнолітнього. Психолог, який є спеціалістом у галузі дитячої, підліткової та юнацької психології, не обов'язково має бути особисто знайомий із допитуваним, аби надати значну допомогу слідчому як під час підготовки до допиту неповнолітнього, так і під час його проведення. Залучення професійного психолога компенсує недостатню глибину знань і компетентності слідчого, який є відповідальним за прийняття рішення, створює можливість комплексного підходу до рішень, що приймаються, забезпечує можливість аналізу справи з різних позицій³. На наш погляд, без допомоги кваліфікованого психолога абсолютно неможливо обійтися у разі допиту неповнолітніх потерпілих або свідків, коли допомога кваліфікованого фахівця слідчому є дійсно необхідною (особливо, якщо учасник слідчої дії — особа дошкільного або молодшого шкільного віку)⁴. Тому вважаємо недоцільною участь лікаря під час проведення допиту неповнолітніх, унаслідок чого формулювання про необхідність його залучення виключити з ч. 1 ст. 226 і ч. 1 ст. 491 КПК України.

¹ Костицкий М. В. Использование специальных психологических знаний в советском уголовном процессе : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / М. В. Костицкий. – Киев, 1990. – С. 22–23.

² Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : [монографія] / В. Ю. Шепітько. – Х. : Харків юридичний, 2007. – С. 275.

³ Марчак В. Я. Використання спеціальних психологічних знань у досудовому слідстві : [монографія] / В. Я. Марчак. – Чернівці : Рута, 2005. – С. 7.

⁴ Скичко О. Ю. Тактико-психологические основы допроса несовершеннолетних свидетелей и потерпевших на предварительном следствии : [монографія] / О. Ю. Скичко ; под науч. ред. В. И. Комиссарова. – М. : Юрлитинформ, 2006. – С. 35.

Статья посвящена рассмотрению проблемы оптимизации подготовки и проведения допроса несовершеннолетних, в которой освещаются вопросы относительно порядка привлечения педагога и подчеркивается важность привлечения специалиста-психолога во время проведения данного следственного действия.

The article is devoted to consideration of problem of optimization of preparation and realization of interrogation minor, in that questions are illuminated in relation to the order of bringing in of teacher and importance of bringing in of specialist-psychologist is underlined during realization of this inquisitional action.

*Рекомендовано до опублікування на засіданні лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» ІВПЗ НАІПРН України (протокол № 2 від 15 лютого 2012 р.).
Рецензент – доктор юридичних наук, професор
В. Ю. Шенітько.*